

ПОЛІТИЧНА ДУМКА МУСУЛЬМАНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНУ СИСТЕМУ В КРАЇНАХ АРАБСЬКОГО СХОДУ

Стаття С.Нагорного «Політична думка мусульманського суспільства та її вплив на політичну систему в країнах Арабського Сходу» присвячена аналізу базових принципів мусульманської політичної системи, вихідних засад ісламського розуміння влади та демократії.

Ключові слова: Арабський Схід, політична теорія ісламу, мусульманська політична система, Халіфат.

Схід – це професія.
Бенджамін Дизраелі

Політична думка – один із основних виявів суспільної свідомості мусульман протягом двох останніх століть. Це питання варто розглядати насамперед у контексті тривалої боротьби різних мусульманських народів за свободу, суверенітет і незалежність від західних держав. Ця боротьба наразі не досягла мети, отже, у майбутньому вона вимагатиме подальшої політизації мусульманського суспільства.

Обрана автором тема дослідження – політична думка мусульманського суспільства та її вплив на політичну систему в країнах Арабського Сходу – до останнього часу не була об'єктом спеціального дослідження ні в українській, ані в зарубіжній політичній науці. Разом з тим, було б невірно стверджувати, що в сучасній українській, російській, західноєвропейській чи арабській політології цілком відсутні праці, присвячені даній науковій проблемі. Інша річ, що в переважній більшості вони висвітлювали тільки її окремі аспекти, відводячи побіжне місце в колі численних і різноманітних питань, що стосувалися країн Арабського Сходу. Таким чином, наукова проблема, розв'язувана в даному дослідженні, відноситься до числа маловивчених в українській та закордонній науковій літературі.

Основний зміст статті. Відзначимо широке коло українських та російських досліджень, присвячених проблемам зростання ролі ісламського фактора в суспільно-політичному житті арабських держав, причин і наслідків цього явища в країнах Арабського Сходу. Свідченням безсумнівних досягнень української і російської арабістики постали дослідження українських і російських вчених і фахівців, серед яких С.Є.Бабкіна,

---

* С.Нагорний – старший консультант відділу зовнішньо-політичних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України.

А.М.Васильєва, А.В.Германович, А.А.Ігнатенко, В.І.Максименко, Л.І.Медведко, Н.А.Пророченко, Л.І.Скороход, І.Л.Фадєєва. В їхньому доробку розглядаються еволюція та динаміка ісламських рухів в країнах арабського регіону, розширення масштабів ісламізації окремих соціальних груп, духовного і політичного життя, суспільства в цілому. Це також колективні праці – «Арабський світ: три десятиліття незалежного розвитку», «Нариси політичного і соціально-економічного розвитку країн Сходу», «Арабські країни. Проблеми соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку», «Арабські країни Західної Азії і Північної Африки», в яких аналізуються різні аспекти соціально-економічного і політичного розвитку країн Арабського Сходу, їх зовнішньо-політичного курсу, а також їх роль у системі міжнародних відносин.

Зокрема, слід відзначити праці західноєвропейських і американських політологів. Характерною рисою політичної науки країн Арабського Сходу є тенденція до зростання кількості праць, присвячених проблемі посилення впливу ісламу на Близькому і Середньому Сході й у Північній Африці в цілому, та в окремих арабських країнах. Ці питання стали об'єктом дослідження таких вчених, як Н.Айубі, М.Гілсенан, У.Доувелл, Дж.Експозіто, Г.Мансон, М. Оттавей, Е.В. Саїд, М.Уїліс.

Зауважимо, що на відміну від європейців американські вчені сприймають Схід трохи інакше (бо з погляду американців Схід певно викликає зовсім інші асоціації, які пов'язані з країнами Близького, Середнього й Далекого Сходу) та, по суті, невиправдано ототожнюють ісламський екстремізм з ісламом як таким. Європейські вчені – мають тривалу традицію та специфічне сприйняття Сходу, оперте на ту роль, яку Схід відіграє в західноєвропейському векторі. Схід не тільки межує з Європою, він – її культурний суперник, а також є для неї найзмістовнішим образом «іншого», до якого найчастіше звертаються. Крім того, Схід допоміг визначити Захід як свій контрастний Образ, Ідею, Особистість та Досвід. Проте жодна з характеристик цього Сходу не є просто витвором уяви. Схід – інтегральна складова європейської матеріальної цивілізації та культури.

З точки зору відомого американського політолога Г.Кісінджера, сучасний реальний стан взаємин між Сполученими Штатами і так званім «третім світом» (куди входять Далекий і Близький Схід, Африка та Латинська Америка) являє собою сукупність надзвичайно гострих проблем. На його думку, Америка має змогу встановити менш проблематичні стосунки з індустріальним Заходом, аніж зі світом країн, які розвиваються [Henry Kissinger. Domestic structure and Foreign Policy. – New York: Simon & Schuster, 2001. – P. 111-176.].

Великий інтерес являють собою наукові праці таких арабських науковців, як І.С.Абдалла, С. ад-Дін Ібрахім, Ю. аль-Карадаві, М. Кафагі, Г.Саляме, котрі стосуються процесу розвитку демократії в арабському світі

та впливу західноєвропейських країн на формування політичних систем у країнах Арабського Сходу.¹²

Науковці, які досліджують питання політичної системи в країнах Арабського Сходу, виключають жодні сумніви у тому, що психології мусульман притаманна особлива схильність до політики, котра живиться духом самого ісламського вчення. Але у багатьох випадках ця властивість приховується покірністю і політичною байдужістю. Якщо метою політичної культури вважати вміння жити та працювати разом з іншими, то у п'яти підвалинах ісламу (1. Ат-Таухід (Визнання єдиногобожжя Аллаха); 2. Намаз (Мусульманська канонічна молитва (Синонім Ас-Салат); 3. Саум (Піст); 4. Закят (Податок на користь громади, один із головних обов'язків мусульман); 5. Аль-Хаджж (Щорічне паломництво до Мекки, одне з основних розпоряджень ісламу)) відображається ставлення ісламу до моралі, піднесення духу співробітництва та групової згуртованості поміж його послідовниками. А в Джихаді (Ретельність у вірі, боротьба за віру), який деякі мусульмани вважають шостою підвалиною, прихований ще більший потенціал такого духу.

Наприкінці ХХ століття у Лондоні (1998 р.) проходив Міжнародний семінар на тему: «Держава і політика в ісламі», організований мусульманським інститутом дослідження і планування [«State and politics in Islam»] International *Seminar* at The Muslim Institute (TMI). London, 1998. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://themusliminstitute.org>. На семінарі була прийнята Декларація, яка більш детально визначає принципи мусульманської політичної системи та шляхи її досягнення.

I. Базові принципи:

1. Вся влада належить Аллаху, з цього будь-яка мусульманська держава, яка сама підкорилася владі чи ідеології поза ісламом, є, власне кажучи, виступом проти правління Аллаха.
2. Релігія і політика складають єдине ціле, і будь-яке уявлення ісламу на основі поділу релігії і політики є неприйнятним до «Умми».

¹² Абдалла І. С. Ікті сад ва іджтіма-агі аль-шартатуль-дімукратіа фі аль-ватані аль-арабі (Економічні та соціальні передумови демократії в арабській вітчизні). – Бейрут, 1994. – С. 201. (арабською м.); Ібрахім С. Д. Аль-муджтамаг аль-мадні ва ат-тахавалія ад-дімукратіа фі аль-ватані аль-арабі. – Каїр: Дар аль-Куба, 1999. С. 12. (арабською м). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.eicds.org/drsaadc_v_ar1.html; Аль-Карадаві Ю. “Аш-Шура ва ад-дімукратіа” фі мутамірі бі аль-урдун (“Шура і демократія” Конференція в Йорданії). – 22 серпня 2004. (арабською м). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.qaradawi.net/site/topics/article.asp?cu_no=2&item_no=3380&version=1&template_id=187&parent_id=18; Medhat Khafagy. Open Letter to President Obama. Center for the Study of Islam and Democracy. Project on Middle East Democracy. May 22, 2009. P. 55. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.csionline.org/documents/pdf/Open_Letter_to_Pres_Obama_about_Democracy.pdf; Саямі Г. Інна дімукратіа ма адатуль-гаам (Демократія як зняряддя миру). – Бейрут, 1995. – С. 109-138 (арабською м.).

3. Політична роль ісламу і політична роль богохульства є двома протилежними тенденціями в історії, і жодна з них не має нічого спільного з іншою.
4. Основні принципи діяльності політичних партій у західних демократіях, які засновані на поділі суспільства, не влаштовують «Умму».
5. «Джихад» є важливим обов'язком кожного мусульманина у всі часи та повинний стати головним елементом сучасного ісламського руху.

II. Політичні цілі Умми :

1. Ліквідувати владу, яка знаходиться в конфлікті з Аллахом та Його Пророком.
2. Ліквідувати націоналізм у всіх його проявах та формах, особливо у формі «нація – держава».
3. Об'єднати всі ісламські рухи в єдиний глобальний рух для того, щоб створити ісламську державу.
4. Перетворити Світ Ісламу в систему мусульманських держав, пов'язаних одна з одною такими інститутами, які є необхідними, щоб підкреслити єдність «Умми».
5. Ліквідувати всі політичні, економічні, соціальні, культурні і філософські впливи західної цивілізації, котрі впровадилися в мусульманський світ.
6. Відродити домінуючу, глобальну ісламську цивілізацію, засновану на принципі «Таухід».
7. Створити необхідні інститути, щоб дотримуватися принципу «не роби нічого грішного та цурайся ганебного».
8. Встановити справедливість у людських відносинах на всіх рівнях у світі. [Brohi A. K. Relative Priority of Ethical and Political Principles for Securing Integration and Consolidation of Ummah Islamia // The Islamic Concept of State. L.: Hamdart Foundation Press, 1983. – P.145-146; Muhammad Hamidullah. Introduction to Islam. – Paris, 1997. – P. 258-300.].

Якщо виходити з тієї позиції, що прагнення до досягнення влади є метою політичної структури, то важко знайти інший, більш політизований світогляд, аніж іслам.

Мусульманська політична система, на думку відомого теолога Шаміса Абд Аль-Манама, закликає до: «Повної соціальної справедливості; Вільності народів без якої-небудь расової дискримінації; Вільної думки, це вища влада у заклику Корана» [Шаміс А. М. Аль-Ісламія фі Мууаджаха Тахаддіят Аль-Аср Аль-Хадід. Каір: Дар аль-Маариф, 1980. – С. 8 (арабською м).].

Мусульманська політика виходить з того, що вся влада належить Аллахові і кожен, кому дозволені повноваження займатися справами людей або суспільства, не є, втім, їх правителем, оскільки єдиним правителем людства є Аллах. Справжнім законодавцем у мусульманському світі є Аллах,

а законодавча активність, оскільки вона делегована віруючим, повинна здійснюватися так само, як і віра, відповідно до положень Корану і практики пророка [Brohi A. K. *Relative Priority of Ethical and Political Principles for Securing Integration and Consolidation of Ummah Islamia // The Islamic Concept of State*. L.: Hamdard Foundation Press, 1983. – P.145-146; Muhammad Hamidullah. *Introduction to Islam*. – Paris, 1997. – P. 138]. Особливістю в ісламі є визначальна норма, відповідно до якої може бути організоване політичне життя суспільства – висунута на перший план спільність зв'язків віри. Ці зв'язки створюють основу мусульманської політичної інтеграції, соціальної консолідації, економічної допомоги та духовного братства [Там само, P. 138-139]. Аллах є суверенним правителем усіх мусульманських держав.

Іслам висуває перед державою такі ж завдання, як і перед індивідуумом: виконувати усі договори й приписи; дотримуватися послідовної поведінки у всіх відносинах; пам'ятати про свої права та обов'язки.

В основі політичної системи ісламу закладені три основних принципи: Ат-Таухід (Єдинобожжя), Рісаят (Пророцтво) і Хіляфа (Намісництво). Без повного розуміння цих принципів оцінити різні аспекти ісламської форми державного правління дуже важко, тому почнемо з короткого розгляду кожного з них.

Таухід – визнання того, що тільки Аллах (Єдиний Бог, у якого безліч прекрасних імен) є Творцем Всесвіту, і тільки від Аллаха залежать усі істоти та речі органічного і неорганічного походження. Добробут та процвітання цього царства може забезпечити тільки Він. Тільки Він має право покарати чи заборонити. Тільки Він один гідний поклоніння, шанування і підпорядкування, та більш ніхто і ніщо не може розділити з ним ці атрибути. Життя, у всіх його формах, фізичні органи та здібності людини, навіть контроль, який мусульмани нібито здійснюють над подіями, що відбуваються з ними, усе це не було створено людиною і не належить їй. Все це – цілком належить Аллахові та даровано мусульманам його милістю. Отже, не мусульманам вибирати мету та призначення їх існування чи визначати межі їх влади; і ніхто інший не вправі вирішувати це за мусульман. Таке право належить тільки Аллаху, який створив мусульман, наділивши фізичними та розумовими здібностями, і дав їм у розпорядження речі матеріального світу.

Посередники, за допомогою яких мусульманське суспільство одержує вчення Аллаха, відомі, як **Рісаят**. З цього джерела мусульмани одержали Книгу законів Аллаха, котрі пояснив для них Пророк Мухаммад, як Посланник Аллаха. Відповідно до наміру Священної Книги, Пророк (мир йому і благословення) є для мусульман прикладом ісламського способу поведінки, втілюючи мусульманські закони і пояснюючи їх у своїх висловлюваннях, коли це необхідно. Поєднання цих двох аспектів і є шариатом.

Хіляфа – з арабської мови перекладається як «представництво». В ісламі людина є представником Аллаха на Землі, його намісником. Тому вона

покликана, використовуючи добро діяча та здібності, надані Господом, виконувати розпорядження Аллаха в цьому світі у межах, обумовлених Аллахом. Халіф — намісник, той, хто використовує владу, довірену йому його старшим або начальником (за дорученням в якості уповноваженого). Цей термін також використаний у Корані стосовно людини в такий спосіб: «І от, сказав Господе твій Ангелам: «Я установлю на землі намісника» [Ал-Кур'ан, Суратуль-Бакара – аль-Медіна аль-Мунадара, 1411 (араб. м.). Коран, сура 2:30 – Медіна, 1411 р. Хіджри]. Згідно цього тлумачення, людина є намісником Аллаха на землі. Слово «Халіф» також може позначати титул правителя ісламської держави чи халіфату.

Згідно з мусульманською релігією, жоден індивідуум, родина, клас суспільства або раса не мають права ставити себе вище за іншу людину, бо тоді вони будуть засуджені. Тільки Аллах один є правителем і його розпорядження – закон.

Припустимо випадок, коли хтось від імені мусульманина повинен розпорядитися його майном. Ця людина, іменована згодом «представником», щоб не відступати від правил чесних ділових відносин, мусить дотримуватися чотирьох обов'язкових умов: по-перше, дійсним власником майна, як і раніше, є мусульманин, а не той, хто їм розпоряджається; по-друге, представник користується вашим майном тільки за вашим наказом; по-третє, його влада щодо майна поширюється тільки в обумовлених кредитором межах; нарешті, по-четверте, за дорученням та з дозволу кредитора представник виконує його, а не свої побажання.

Ці чотири умови настільки притаманні концепції «представництва», що у разі їх недотримання кимось із представників, того засудять за порушення ділового договору. Саме ці принципи має на увазі Іслам, стверджуючи, що людина є намісником Аллаха на землі.

Держава, побудована на цій політичній аксіомі, стане людським халіфатом (територія ісламської держави, на яку поширювалася влада халіфа) під керівництвом Аллаха, втілюючи Його волю, функціонуючи в окреслених Ним межах, відповідно до Його розпоряджень. Вищенаведені тлумачення принципу намісництва пояснюють, що жодна династія або клас чи людина не може бути вищими за іншу людину, громаду або расу. Авторитетність халіфату покладена на будь-яку спільноту або суспільство, котрі визнають принципи єдиногобожжя і пророцтва. У такому суспільстві кожен індивідуум несе відповідальність перед халіфатом, покладену Аллахом.

Водночас ці принципи і аспекти ісламської форми державного правління маловідомі. Адже країни Арабського Сходу багато в чому унікальні з погляду політико-правових, міжнародних та гуманітарних аспектів у внутрішньополітичному державному розвитку. В даному регіоні існують оригінальні політичні системи від монархічних (Марокко, Йорданія, Саудівська Аравія), султанатів та еміратів (Кувейт, Бахрейн, Катар, Оман і ОАЕ) до республіканських (Туніс, Єгипет, Сенегал), які впливають на розвиток усіх мусульманських країн. Понад мільярд осіб сповідує іслам у

світі. В одних країнах іслам є релігією, в інших – проживає значне число мусульман. Серед них Росія, Болгарія, Англія, Франція, Китай, а також 57 держав, які є членами ОІК [Більш докладно про країни – членів ОІК (з прапорами) можна дізнатись з вебсайту: www.oic-oci.org/members].

Незважаючи на те, що східна концепція суспільного ладу кардинально відрізняється від західної, необхідно відзначити особливості відносин держави і суспільства в східному регіоні.

Соціальна доктрина ісламу передбачає державний устрій, який встановлений Богом, а приватну власність оголошує недоторканою. Влада, не санкціонована релігією, оголошується ненадійною, і духовні лідери вимагають релігійного контролю над урядом країни. Однак, релігійний контроль не означає, що духівництво обов'язково повинно посісти якусь державну посаду.

В ісламському суспільстві кожна людина насолоджується правами та обов'язками намісника Аллаха, і в цьому відношенні всі індивіди рівні. Жодна людина на Землі не має права позбавити іншу людину цих вольностей. Державні органи, які управляють суспільством, формуються відповідно до побажань мусульман, а вищим урядовцем виконавчої влади стає людина, обрана народом на цю посаду. Думка мусульман вирішальна у формуванні уряду, який діє відповідно до їх порад та вимог. Той, хто заслуговує на довіру людей, буде виконувати обов'язки халіфа від імені народу; той, хто втрачає цю довіру, буде змушений залишити своє крісло. У цьому сенсі політична система ісламу є найдосконалішою демократією.

Ісламську демократичну систему від демократії Заходу відрізняє не тільки відмінності ментальності та державного ладу, а те, що остання ґрунтується на суспільній владі, а перша – на принципах суспільного халіфату (намісництва). У західній демократії люди дотримуються норм права, тоді як в ісламі – суверенітет дарується Аллахом, люди є його халіфами чи представниками. У західній системі люди створюють власні закони, в ісламі – громадяни дотримуються та підкоряються законам шаріату, надісланим Аллахом його Пророку Мухаммаду. На Заході уряд покликаний здійснювати волю людей; в ісламі – і держава, і громадяни повинні здійснювати волю Аллаха. Західна демократія є різновидом абсолютної влади, де управління здійснюється вільно та безконтрольно, натомість ісламська демократія – підпорядкована божественному закону і здійснює своє управління відповідно до постанов Аллаха в окреслених ним межах розпоряджень.

Відповідно до політичної теорії ісламу, дозвіл на здійснення влади дає народ. При цьому народ зобов'язується бути вірним і покірним правлінню та владі. Саме мусульманське правління розглядається як двосторонній договір між ними. Відповідно до шаріату мусульманська громада «Аль-умма» зберігає за собою право усунування правителя, якщо той узурпує владу.

Одним із важливих моментів у навчанні ісламу є тлумачення нації та громадянства. Відповідно до шаріату мусульманська нація — це «Аль-умма».

Тлумачення терміна Аль-умма — народ як носій єдиної віри ісламу — завжди залишається могутнім фактором національної інтеграції, нівелювання етнічних розбіжностей [Джаляль М. К. аль-Джихад...аль-Акляят...аль-Анаджилъ. – Каир: Дар сабит, 1985. – С. 59 (арабською.м.)].

Щодо мети ісламської держави, то священний Коран чітко визначає мету і призначення держави, побудованого на принципах єдинобожжя, пророцтва і намісництва. Остаточна мета ісламської держави, на думку мусульманських правознавців, полягає у забезпеченні можливості мусульманину жити праведним, з погляду ісламу, життям. Держава в ісламі створена не тільки для політичного управління, втілення волі народу чи певного, елітного кола людей. Іслам ставить перед державою високі ідеали, для досягнення яких вона повинна використовувати всі кошти, які має у своєму розпорядженні. Головна мета – це розвивати та заохочувати чистоту, красу, доброту, чесність, успіх і процвітання, котрі Аллах хоче бачити у житті своїх людей, а також викоринювати усі прояви експлуатації чи несправедливості. Отже, ісламська держава може будувати програми розвитку в будь-який час і за будь-яких обставин.

Іслам ставить перед державою постійну вимогу: принципи моральності повинні втілюватися за будь-яку ціну та у всіх галузях людської життєдіяльності. Тому необхідно, щоб політика держави ґрунтувалась на чесності й справедливості. За кожних обставин, для досягнення будь-яких політичних, адміністративних чи національних зисків країна не повинна миритися із шахрайством, неправдою та несправедливістю. Незалежно від того, які відносини складаються у самій державі чи між державами, пріоритетними слід вважати принципи правди і справедливості.

Висновки. Іслам ставить перед державою такі ж зобов'язання, як і перед індивідумом: виконувати всі договори та обов'язки; дотримуватись правил поведінки у всіх суспільних відносинах; пам'ятати про свої права та обов'язки, не забуваючи про права і обов'язки інших людей; використовувати авторитет і владу для того, щоб встановити справедливість; дивитися на борг як на священний обов'язок та розглядати владу як довіру Аллаха, яку необхідно реалізовувати, враховуючи те, що за всі свої вчинки мусульманин відповідатиме перед Аллахом у цьому та у майбутньому житті.

Оскільки шаріат, який є священним законом ісламу, охоплює всі сторони людської діяльності, він спрямовує владу в усіх сферах її застосування (як до держави, так і до суспільства). Усі теоретичні концепції ісламу щодо держави та політики базуються на тому, що влада в державі існує завдяки «божественному фактору», котрий ґрунтується на шаріаті (релігійному законі) при наявності справедливого правителя. Якщо правитель наказує робити те, що суперечить релігійним канонам, то підлеглі не зобов'язані коритися йому. Порочність та несправедливість такого правителя позбавляє підданих можливість вести праведне життя.

У країнах Арабського Сходу на сучасному етапі існують різні концепції релігійної держави. Але ми повинні бути переконані в одному:

ігнорувати роль ісламу і шариату у становленні суспільного ладу і державного устрою небезпечно та недоцільно.

А н о т а ц і ї

Статья С.Нагорного „Политическая мысль мусульманского общества и ее влияние на политическую систему в странах Арабского Востока» посвящена анализу базовых принципов мусульманской политической системы, ключевых положений исламской трактовки власти и демократии.

Ключевые слова: Арабский Восток, политическая теория ислама, мусульманская политическая система, Халифат.

The article of S.Nagorny "Political thought of Muslim society and its influence on the political system in the Arab East" is devoted to the basic principles of Islamic political system, the key provisions of the Islamic interpretation of power and democracy.

Keywords: Arab East, the political theory of Islam, Muslim political system, the Caliphate.

К.Семчинський*
УДК 321 (4/9); 297

ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА ІДЕОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПРОЦЕСІВ ІСЛАМІЗАЦІЇ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ ІРАНІ

У статті К.Семчинського «Історико-політичний контекст та ідеологічне підґрунтя процесів ісламізації та демократизації в сучасному Ірані» досліджується історико-політичний контекст та релігійно-правове обґрунтування ідеологічних трансформацій, які мали на меті утвердити легітимність теократичного та авторитарного правління в ісламській республіці. На основі дослідження першоджерел ісламської релігії, постулатів шиїзму, історії виникнення віри в Махді та теологічних дискусій щодо розділення держави і релігії в ісламі, автор припускає можливість переосмислення політико-релігійної доктрини в ісламській шиїтській державі.

Ключові слова: Іран, іранська революція, шиїтська держава, доктрина Махді, релігійна влада, демократичні цінності.

8 грудня 2009 року День студентів в іранських університетах було відзначено антиурядовими протестами під девізами «Смерть диктатору» та «Не бійся, ми всі разом». Ці протести стали продовженням червневих протестів 2009 року, придушених поліцейським

---

* К.Семчинський – кандидат філософських наук, доцент кафедри політології та соціології Національного університету біоресурсів і природокористування України.